

Σ Υ Μ Μ Ε Ι Κ Τ Α

ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΙΝΗΣΗ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΣΤΙΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ «ΕΡΜΗΣ» ΚΑΙ «ΦΑΡΟΣ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ» (1875-1893)

Ἡ πρώτη ἑλληνικὴ ἐφημερίδα κυκλοφόρησε στὴ Θεσσαλονίκη στὶς 13 Μαΐου 1875 μὲ τὴν ἐπωνυμία «Ἑρμῆς» καὶ διευθυντὴ τὸν Σ.Κ. Γκαρπολά. Ὁ «Ἑρμῆς» μετὰ τὸ 1881 κυκλοφορεῖ σὰν «Φάρος τῆς Μακεδονίας». Στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ὑπάρχουν οἱ ἑξῆς τόμοι τῶν ἐφημερίδων αὐτῶν:

«Ἑρμῆς»: τόμ. 1,2,3,4,5,6 (1875-1881) [ἐπίσημα βιβλιοθήκης: ΑΠ. 995].

«Φάρος τῆς Μακεδονίας»: τόμ. 7-11 (1881-1886),

τόμ. 13-16 (1887-1891)

καὶ τόμ. 18 (1892-1893) [ἐπίσημα βιβλιοθήκης: ΑΠ. 996].

Κατὰ τὴ συλλογὴ στοιχείων γιὰ τὴν ἱστορία τῶν σχολείων τῆς Θεσσαλονίκης διαπιστώθηκε ὅτι στὶς ἐφημερίδες αὐτὲς ὑπάρχουν διάφορες πληροφορίες γιὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴ κίνηση καὶ ἄλλων χωριῶν, κωμοπόλεων καὶ πόλεων τῆς Μακεδονίας. Οἱ σχετικὲς παραπομπὲς συγκεντρώθηκαν στὸν παρακάτω κατάλογο ποῦ ἔχει καθαρὰ πρακτικὸ σκοπὸ: νὰ βοηθήσει ὅποιον ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν ἱστορία τῶν σχολείων μιᾶς ὀρισμένης περιοχῆς νὰ ἐντοπίσει στοιχεῖα ποῦ θὰ τοῦ εἶναι τυχὸν χρήσιμα.

Ὁ κατάλογος περιλαμβάνει τὸ ὄνομα τοῦ χωριοῦ, τῆς κωμόπολης ἢ τῆς πόλης (δὲν συμπεριλαμβάνεται μόνο ἡ Θεσσαλονίκη), περίληψη ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τοῦ ἄρθρου, τὸ ὄνομα τῆς ἐφημερίδας, τὸν ἀριθμὸ τοῦ φύλλου τῆς ἐφημερίδας (ἀριθ.), τὴν ἡμερομηνία (σὲ παρενθέσεις), τὴ στήλη (στ.) καὶ τὴ σελίδα (σ.). Ὅταν γιὰ μιὰ πόλη ὑπάρχουν περισσότερες ἀπὸ μία παραπομπὲς, αὐτὲς τοποθετοῦνται μὲ τὴ χρονολογικὴ σειρά τῶν φύλλων τῆς ἐφημερίδας ὅπου εἶναι καταχωρημένες.

Ἰλιστράτη

Ἐξετάσεις τῶν σχολείων, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 784 (13-7-1883), στ. 3, σ. 1.

ἸΑνασελίτσα (Νεάπολη)

Τσοτύλειος Σχολή, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 1181 (26-9-1887), στ. 2, σ. 2.

ἸΑσβεστοχώρι

Δασκάλος τῶν σχολείων, «Ἑρμῆς», ἀριθ. 31 (26-8-1875), στ. 2, σ. 2. καὶ στ. 1, σ. 3.

» Ἐξετάσεις Ἑλληνικῆς Σχολῆς, «Ἑρμῆς», ἀριθ. 411 (17-7-1879), στ. 1, σ. 1.

Βελβενδὸ

Ἐξετάσεις νηπιαγωγείου, «Ἑρμῆς», ἀριθ. 40 (26-9-1875), στ. 1, σ. 2.

Βελισσός

Ἑλληνοδημοτικὸ σχολεῖο τῆς Ἑλληνοβλαχικῆς κοινότητος Βελισσοῦ· πρόοδος τοῦ σχολείου, «Ἑρμῆς», ἀριθ. 207 (8-7-1877), στ. 2, σ. 1.

» Ἐξετάσεις ἐκπαιδευτικῶν καταστημάτων Ἑλληνικὸ καὶ Δημοτικὸ σχολεῖο, νηπιαγωγεῖο, παρθεναγωγεῖο, «Ἑρμῆς», ἀριθ. 415 (31-7-1879), στ. 1-2, σ. 1.

Βελισσός

- » Θεμέλιος λίθος σχολείου τῆς ἑλληνοβλαχικῆς κοινότητος, «Ἑρμῆς» ἀριθ. 512 (18-7-1880), στ. 1-2, σ. 2.
- » Διορισμός νηπιαγωγοῦ Καλλιρρόης Παπαθωμᾶ, «Ἑρμῆς», ἀριθ. 523 (29-8-1880), στ. 3-4, σ. 1.

Βέροια

- Ἐξετάσεις Μελετείου Παρθεναγωγείου, «Ἑρμῆς», ἀριθ. 114 (9-7-1876), στ. 2, σ. 2.
- » Κληροδότημα Εὐθυμίας Γιανακοῦ στὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα Βεροίας, «Ἑρμῆς», ἀριθ. 188 (1-4-1877), στ. 1, σ. 2.
- » Μελέτειον Παρθεναγωγεῖον· ἐξετάσεις Ἰουλίου, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 578 (18-7-1881), στ. 1, σ. 2.
- » Θεατρικὴ παράσταση ὑπὲρ τῶν σχολείων, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 748 (26-2-1883), στ. 1, σ. 2.

Βιτώλια (Μοναστήρι)

- Ἀνέγερση παρθεναγωγείου μὲ δωρεὰ τῶν Θεοχάρη καὶ Ἰωάννη Δημητρίου ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια «Ἑρμῆς», ἀριθ. 502 (13-6-1880), στ. 2, 3, 4, σ. 1.
- » Πρόσληψη τῶν καθηγητῶν Οἰκονομίδη καὶ Ρηγάδη, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 596 (3-9-1881), στ. 3, σ. 1.
- » Διευθύντρια τοῦ παρθεναγωγείου ἡ Σοφία Γκίκα, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 691 (4-8-1882), στ. 1, σ. 1.
- » Γυμνάσιο: διορίζεται γυμνασιάρχης ὁ Π. Ν. Παπαγεωργίου, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 868 (22-8-1884), στ. 3, σ. 1.
- » Γυμνάσιο· διορισμός γυμνασιάρχη, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 980 (21-9-1885), στ. 2, σ. 1.
- » Δωρεὰ 100 ὄθωμ. λιρῶν ἀπὸ τὸν Γ. Παπάζογλου γιὰ τὰ σχολεῖα, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 1243 (25-5-1888), στ. 1-3, σ. 3.

Βογατσικό

- Ἀνέγερση παρθεναγωγείου, «Ἑρμῆς», ἀριθ. 64 (19-12-1875), στ. 1-2, σ. 2.

Βοδενά (Ἑδεσσα)

- Σχολεῖα, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 584 (1-8-1881) στ. 1-3, σ. 2.

Γευγελῆ

- Γιορτὴ τριῶν Ἱεραρχῶν· λόγος τοῦ σχολάρχη Ι. Σαχίνη, «Ἑρμῆς», ἀριθ. 369 (9-2-1879), στ. 3, σ. 3.
- » Ἐξετάσεις Ἰουλίου τῶν ἑλληνικῶν σχολείων, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 690 (31-7-1882), στ. 3, σ. 1.
- » Ἑλληνικὰ σχολεῖα· ἐξετάσεις Ἰουλίου, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 862 (28-7-1884) στ. 1-2, σ. 2.

Γιδᾶς (Ἀλεξάνδρεια)

- Ἐκθεση τῆς ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς γιὰ τὴν κατάσταση τῶν σχολείων, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 858 (14-6-1884), στ. 2-3, σ. 1, καὶ στ. 1, σ. 2.

Γρεβενά

- Σύσταση παρθεναγωγείου, «Ἑρμῆς», ἀριθ. 63 (16-12-1875), στ. 1-2, σ. 2.
- » Σύσταση Φιλεκπαιδευτικῆς Ἀδελφότητος, «Ἑρμῆς», ἀριθ. Φιλεκπαιδευτικῆς Ἀδελφότητος «Ἑρμῆς», ἀριθ. 89 (2-4-1876), στ. 3, σ. 1.

Γουμένιτσα

Έρνος για την απόκτηση κατάλληλου εκπαιδευτικού καταστήματος, «Έρμης», αριθ. 426 (7-981-79), στ. 2-3, σ. 1.

Δοϊράνη

Έξετάσεις νηπιαγωγείου και ελληνικού σχολείου, «Έρμης», αριθ. 416 (3-8-1879) στ. 2, σ. 1.

» Σχολεία έξετάσεις, «Φάρος της Μακεδονίας», αριθ. 588 (13-8-1881), στ. 3, σ. 1.

Δράμα

Σχολεία έναρξη μαθημάτων, «Φάρος της Μακεδονίας», αριθ. 731 (22-12-1882), στ. 2-3, σ. 1.

Έπανομή

Έξετάσεις σχολείων άρρένων και θηλέων, «Έρμης», αριθ. 498 (30-5-1880), στ. 3, σ. 1.

» Έκπαιδευτική κατάσταση Έπανομής, «Φάρος της Μακεδονίας», αριθ. 615 (17-10-1881), στ. 3, σ. 1, και στ. 2, σ. 2.

Έρισσός

Έδρυση νέας σχολής, «Έρμης», αριθ. 73 (6-2-1876), στ. 1-2, σ. 3, και αριθ. 146 (29-10-1876), στ. 3, σ. 3.

Καβάλα

Έυχαριστήριο τών σπουδαστών τών ελληνικών εκπαιδευτηρίων της Καβάλλας πρὸς τὸν κ. Φρειδερίκο Σιαρνὼ, γιὰ χρηματικὴ καὶ ὑλικὴ δωρεά, «Έρμης», αριθ. 523 (29-8-1880), στ. 3-4, σ. 1.

Καπουτζίδες (Πυλαία)

Έξετάσεις δημοτικῆς σχολῆς, «Έρμης», αριθ. 415 (31-7-1879), στ. 1-2, σ. 1.

Καστοριά

Έκπαιδευτικὴ κατάσταση τῆς ἐπαρχίας Καστοριάς, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», αριθ. 589 (18-8-1881), στ. 1-3, σ. 1 καὶ στ. 1-3, σ. 2· αριθ. 596 (3-9-1881), στ. 3, σ. 1, καὶ αριθ. 599 (10-9-1881), στ. 1-3, σ. 1.

» Έξετάσεις τῆς ελληνικῆς σχολῆς καὶ τοῦ Παρθενιαγωγείου, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», αριθ. 860 (21-7-1884), στ. 3, σ. 1.

Καταφύγι

Άστικὸ σχολεῖο· έξετάσεις Ίουλίου, ἀριθμὸς μαθητῶν καὶ δασκάλων, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», αριθ. 858 (14-6-1884), στ. 1-2, σ. 1.

Κατερίνη

Σύσταση νηπιαγωγείου, «Έρμης», αριθ. 33 (2-9-1875), στ. 2, σ. 1.

» Έκδοση λαχείου πρὸς ὄφελος τῶν σχολείων, «Έρμης», αριθ. 74 (10-2-1876), στ. 1, σ. 2.

Κλεισούρα

Κατάσταση εκπαιδευτικῶν καταστημάτων. Σχολεῖα, ἀριθμὸς μαθητῶν, δάσκαλοι, «Έρμης», αριθ. 75 (13-2-1876), στ. 2-3, σ. 3.

» Έξετάσεις σχολείων· ἀποσύνθεση τῶν ελληνικῶν σχολείων λόγω τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», αριθ. 1245 (4-6-1888), στ. 1-2, σ. 2.

Κοζάνη

Παρθενιαγωγεῖο· διευθύντρια ἡ κ. Άναστασία Βόγια, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», αριθ. 979 (18-9-1885), στ. 3, σ. 1.

Κοζάνη

- » Σχολεία· συμπλήρωση του προσωπικού των δασκάλων. Διευθυντής της ελληνικής Σχολής ο κ. Γεώργιος Μιχαηλίδης «Φάρος της Μακεδονίας», ἀριθ. 985 (9-10-1885), στ. 3, σ. 1 καὶ ἀριθ. 986 (12-10-1885), στ. 2, σ. 1.
- » Ἑορτὴ τριῶν Ἱεραρχῶν, «Φάρος της Μακεδονίας», ἀριθ. 1017 (8-2-1886), στ. 3, σ. 1.

Κολυνδρὸς

Ἐξετάσεις τῶν σχολείων, «Ἑρμῆς», ἀριθ. 119 (27-7-1876), στ. 2-3, σ. 1.

Κοριτσά

- Ἑορτὴ τριῶν Ἱεραρχῶν, Κληροδότημα Λάσσου, «Ἑρμῆς», ἀριθ. 376 (13-3-1879), στ. 1-2, σ. 2.
- » Ἐξετάσεις τοῦ παρθεναγωγείου, «Φάρος της Μακεδονίας», ἀριθ. 785 (16-7-1883), στ. 2-3, σ. 2.

Κρίβας (Γρίβας)

Πρόοδος τοῦ δημοτικοῦ σχολείου· δάσκαλος ὁ Δημήτριος Ζωγράφος, «Φάρος της Μακεδονίας», ἀριθ. 863 (1-8-1884), στ. 3, σ. 1.

Κρούσοβο (Ἀχλαδοχώρι) Ν. Σερρῶν.

Δωρεὰ 100 ὀθωμ. λιρῶν ἀπὸ τὸν Γ. Παπάζογλου γιὰ τὰ σχολεῖα, «Φάρος της Μακεδονίας», ἀριθ. 1243 (25-5-1888), στ. 1-3, σ. 3.

Λαγκαδᾶς

Δημοτικά σχολεῖα Λαγκαδᾶ· πρόσληψη δασκάλων, «Φάρος της Μακεδονίας», ἀριθ. 1273 (17-9-1888), στ. 2-3, σ. 2.

Λαϊνὰ

Ἐκθεση γιὰ τὴν κατάσταση τοῦ σχολείου, «Φάρος της Μακεδονίας», ἀριθ. 864 (4-8-1884), στ. 2-3, σ. 1.

Λειβάδι

Κατάσταση σχολείου, «Φάρος της Μακεδονίας», ἀριθ. 864 (4-8-1884), στ. 1-2, σ. 1.

Λιαρίγκοβη (Ἀρναία)

- Ἰδρυση νηπιαγωγείου, «Ἑρμῆς», ἀριθ. 53 (11-11-1875), στ. 1-2, σ. 3.
- » Δωρεὰ Δημητρίου Γούτα γιὰ τὰ σχολεῖα τῆς κοινότητος, «Ἑρμῆς», ἀριθ. 70 (27-1-1876), στ. 1, σ. 4.

Λιτόχωρο

Ἐκδοση λαχείου γιὰ τὴν σύσταση νηπιαγωγείου καὶ τὴν ἀνέγερση κτηρίου, «Ἑρμῆς», ἀριθ. 71 (30-1-1876), στ. 2, σ. 1.

Μεγάροβο

Κατάσταση τῶν σχολείων, «Ἑρμῆς», ἀριθ. 44 (10-10-1875), στ. 1-2, σ. 4.

Νεοχώρι

Ἐξετάσεις τῶν σχολείων, «Ἑρμῆς», ἀριθ. 313 (18-7-1878), στ. 2, σ. 1 καὶ ἀριθ. 511 (15-7-1880), στ. 3, σ. 1.

Νεοχωροῦδα

Ἀνάγκες τοῦ σχολείου, «Ἑρμῆς», ἀριθ. 148 (5-11-1876), στ. 3, σ. 3 καὶ ἀριθ. 154 (26-11-1876), στ. 1-3, σ. 4.

Πογδάντσα

Ἑλληνικὴ σχολὴ καὶ νηπιαγωγεῖο. Ἐξετάσεις Ἰουλίου, «Φάρος της Μακεδονίας», ἀριθ. 569 (25-6-1881), στ. 1, σ. 2.

Πολύγυρος

Κατάσταση του Έλληνικού σχολείου, «Έρμης», ἀριθ. 179 (25-2-1877), στ. 2-3, σ. 4 και ἀριθ. 207 (8-7-1877), στ. 3, σ. 3.

» Έξετάσεις τῶν σχολείων, «Έρμης», ἀριθ. 318 (4-8-1878), στ. 2, σ. 1.

» Έξετάσεις του Έλληνικού σχολείου, «Έρμης», ἀριθ. 411 (17-7-1879), στ. 2, σ. 1.

Πράβι (Έλευθερούπολη)

Σχολεία Πραβίου, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 1009 (11-1-1885), στ.3, σ. 1 και στ. 1, σ. 2.

Σέμαλτο (Μικρὸ Σούλι)

Κατάσταση τῶν σχολείων, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 754 (19-3-1883), στ. 3, σ. 2.

Σέρβια

Κατάσταση τῶν σχολείων. Ἀνέγερση κτηρίου γιὰ τὴ Δημοτικὴ Σχολή, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 979 (18-9-1885) στ. 3, σ. 1.

Σέρρες

Μακεδονικὸς Φιλεκπαιδευτικὸς Σύλλογος Σερρῶν· περίληψη τῶν πεπραγμένων του Συλλόγου ἀπὸ 27-5-1873 ἕως 30-5-1875, «Έρμης», ἀριθ. 20 (18-7-1875), στ. 1-2, σ. 2. Διευθυντῆς του Γυμνασίου Σερρῶν ὁ κ. Δέλλιος, «Έρμης», ἀριθ. 523 (29-8-1880), στ. 3-4, σ. 1.

» Φιλεκπαιδευτικὸς Σύλλογος Σερρῶν, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 644 (13-2-1881), στ. 2, σ. 1.

» Σχολεία Σερρῶν. Ἀριθμὸς μαθητῶν, πρόσληψη δασκάλων σὲ διάφορα σχολεία τῆς περιοχῆς, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 976 (7-9-1885), στ. 1, σ. 2, ἀριθ. 984 (5-10-1885), στ. 1, σ. 2· ἀριθ. 988 (19-10-1885), στ. 1, σ. 2.

» Β' Δημοτικὴ σχολή, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 989 (23-10-1885), στ. 2-3, σ. 2.

» Α' Δημοτικὴ σχολή, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 990 (30-10-1885), στ. 2-3, σ. 2.

» Γυμνασιάρχης ὁ κ. Δέλλιος, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 1144 (16-5-1887), στ. 4, σ. 1.

» Δωρεὰ γιὰ τὴν ἴδρυση παρθεναγωγείου, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 1343 (21-6-1889), στ. 4, σ. 2 και στ. 1, σ. 3.

» Ἀνέγερση παρθεναγωγείου, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 1499 (20-2-1891), στ. 2, σ. 2 και ἀριθ. 1503 (6-3-1891), στ. 1-2, σ. 2.

Σιάτιστα

Δωρεὰ Θεοδ. Χατζῆ Ἰωαννίδη, «Έρμης», ἀριθ. 35 (9-9-1875), στ. 1, σ. 2.

» Κατάσταση σχολείων· ἴδρυση παρθεναγωγείου, «Έρμης», ἀριθ. 44 (10-10-1875), στ. 1-2, σ. 3.

» Διευθύντρια του παρθεναγωγείου ἡ κ. Δ. Κανταρτζῆ, «Έρμης», ἀριθ. 45 (14-10-1875), στ. 1, σ. 2.

» Έξετάσεις Ἑλληνικῆς σχολῆς, «Έρμης», ἀριθ. 412 (20-7-1879), στ. 2-3, σ. 1.

» Γυμνάσιο Σιατίστης· δωρεὰ Τραμπαντζῆ, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 1164 (23-7-1887), στ. 2-3, σ. 2, ἀριθ. 1168 (8-8-1887), στ. 1-3, σ. 1 και ἀριθ. 1346 (1-7-1889), στ. 3, σ. 1.

» Τραμπάντζειο Γυμνάσιο· ἐγκαίνια, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 1234 (16-4-1888), στ. 2-3, σ. 3.

» Τραμπάντζειο Γυμνάσιο· πρόσληψη καθηγητοῦ Γαλλικῶν, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 1362 (6-9-1889), στ. 4, σ. 2.

» Τραμπάντζειο Γυμνάσιο, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 1392 (1-1-1890), στ. 4, σ. 1 και στ. 1-2, σ. 2.

Σκόπια

Ἐξετάσεις τῶν σχολείων, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 793 (17-8-1883), στ. 3, σ. 1 καὶ ἀριθ. 859 (18-7-1884), στ. 2, σ. 3.

» Κατάσταση τῶν σχολείων, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 824 (10-3-1884), στ. 2-3, σ. 1.

Σοχός

Ἐξετάσεις δημοτικῆς σχολῆς καὶ παρθENAγωγείου, «Ἐρμῆς», ἀριθ. 312 (14-7-1878), στ. 2, σ. 1.

Στρώμνιτσα

Ἐξετάσεις τῶν σχολείων, «Ἐρμῆς», ἀριθ. 512 (18-7-1880), στ. 1, σ. 3.

Τσοτύλι

Τσοτύλειος σχολή, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 606 (26-9-1881) στ. 2-3, σ. 2.

» Ἑλληνικὸ ἐκπαιδευτήριον Τσοτυλίου· ἐξετάσεις Ἰουλίου, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 690 (31-7-1882), στ. 3, σ. 1.

Φιλιππούπολις

Παραίτηση τοῦ Δ/νοῦ τοῦ Διδασκαλείου κ. Λυσάνδρου Χ. Κώστα καὶ τῆς Δ/ντριάς τοῦ παρθENAγωγείου κ. Σοφίας Γκίκα, «Ἐρμῆς», ἀριθ. 378 (13-3-1879), στ. 2, σ. 1,

Χρούπιστα (Ἄργος Ὀρεστικό)

ΠαρθENAγωγεῖο· ἐξετάσεις Ἰουλίου, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 689 (28-7-1882), στ. 3, σ. 1.

Γυμνασιάρχαι καὶ καθηγηταὶ διαφόρων σχολείων Μακεδονίας, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 978 (14-9-1885), στ. 1-2, σ. 1.

Οἱ διδάσκαλοι τῆς Μακεδονίας, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 1175 (5-9-1887), στ. 3-4, σ. 3, ἀριθ. 1178 (16-9-1887), στ. 2-4, σ. 3 καὶ ἀριθ. 1181 (26-9-1887), στ. 1-4, σ. 3.

Εγκύκλιος Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου περὶ σχολείων, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 1662 (27-2-1893), στ. 2-3, σ. 1.

Αἱ ἐν Ἀνατολῇ Ἰταλικά σχολαί, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 1345 (28-6-1889), στ. 3, σ. 1.

Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης

ΣΙΔΗΡΟΥΛΑ ΖΙΩΓΟΥ-ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ

ΤΟ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ RAIK ἀρ. 171
ΤΟΥ ΡΩΣΙΚΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Μὲ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ Καταλόγου τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων ποὺ βρίσκονται σήμερον στὴ βιβλιοθήκη τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τῆς ΕΣΣΔ στὸ Λένινγκραντ¹ πληροφορηθήκαμε καὶ γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἑλληνικοῦ χειρογράφου RAIK² ἀρ. 171³. Ἡ συλλογὴ χειρο-

1. Вл. I. N. L e b e d e n a, Oπισanie Rukopisnogo Otdela Biblioteki Akademii Nauk SSSR, tom 5: Grečeskie rukopisi (= Περιγραφή τοῦ τμήματος χειρογράφων τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τῆς ΕΣΣΔ, τόμος 5: Τὰ ἑλληνικά χειρόγραφα), Λένινγκραντ (Nauka) 1973.

2. Πρόκειται γιὰ τὴ συντομογραφία τῆς φράσεως: «Russkij Arheologičeskij Institut v Konstantinopole» (= Ρωσικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτούτο Κωνσταντινουπόλεως).

3. I. N. L e b e d e n a, ὀ.π., σ. 189.

γράφων τοῦ Ρωσικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου Κωνσταντινουπόλεως¹ περιήλθε στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τῆς ΕΣΣΔ στὸ Λένινγκραντ τὸ 1931². Ἡ συλλογὴ αὐτὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ 192 χειρόγραφα³. Τὸ χειρόγραφο RAIK ἀρ. 171 ἀποκτήθηκε τὸ 1974 σὲ μικροφίλμ ἀπὸ τὸ Ἴδρυμα Μελετῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου⁴. Τὸν Νοέμβριο τοῦ 1976 διασταυρώσαμε τὶς πληροφορίες μας ἀπὸ ἐπιτόπια ἐξέταση.

Τὸ ἑλληνικὸ χειρόγραφο RAIK ἀρ. 171 (ποῦ εἶχε παλιότερο ἀριθμὸ D 17) εἶναι τοῦ τέλους τοῦ 18 αἰ., χαρτ. μὲ φίλιγκράν. Ἀποτελεῖται ἀπὸ 58 φφ. Ἔχει διαστάσεις σελίδων 23,2×16,6 καὶ διαστάσεις κειμένου 17,1×11,0 μὲ 18 σειρές⁵. Στὸ φ. 1 (εἰκ. 1) ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ παλίου (D 17) καὶ τοῦ νέου (171) ἀριθμοῦ τοῦ χειρογράφου ἡ φράση: *φράγμα 10*. Ἡ I. N. Lebedeva ὑποστηρίζει ὅτι ἐδῶ πρόκειται γιὰ τὴν ἀγοραστικὴ ἀξία τοῦ χειρογράφου⁶. Στὰ φφ. 1 καὶ 58 ὑπάρχει ἡ σφραγίδα τοῦ τμήματος χειρογράφων τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τῆς ΕΣΣΔ καὶ στὸ φ. 58^v, ποῦ εἶναι λευκὸ, ὑπάρχει ἡ φράση: *Sobranie Arheologičeskogo Instituta v Konstantinopole 171* (= Συλλογὴ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου Κωνσταντινουπόλεως. Ἀρ. 171). Τέλος, τὸ χειρόγραφο αὐτὸ ἀγοράστηκε τὸ 1906 ἀπ' τοὺς Ρώσους, ποῦ ἦταν στὸ Ρωσικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτούτο τῆς Κωνσταντινουπόλεως⁷.

Τὰ περιεχόμενα τοῦ χειρογράφου:

- φ. 1 [Ἡ ἐπικεφαλίδα τοῦ ἔργου]:
- ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ | Παιδαγωγία, | (Ἦτοι, |*
Λόγος περὶ παιδων καλῆς Ἀγωγῆς, | Ἀνα-
τροφῆς τε, καὶ Συναναστροφῆς, |
τῆς παρὰ Γονέων εὐσεβῶν, καὶ Ἐ | ναρέτων
Διδασκάλων γίνεσθαι ὀφειλομένης) |
Συγγραφεῖσα | Παρὰ ἐν μοναχοῖς ἐλαχίστον

1. Βασικὴ βιβλιογραφία γιὰ τὰ πρῶτα χρόνια λειτουργίας τοῦ Ρωσικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου Κωνσταντινουπόλεως βλ. στὸ περιοδικὸ ὄργανο τοῦ ἴδιου τοῦ Ἰνστιτούτου: «*Известия Русского Археологического Института в Константинополе*» (= IRAIK) ἀπὸ τὸν πρῶτο τόμο (1896) κ.έ. καθὼς καὶ στὸ περιοδικό: «*Βυζαντινὰ Χρονικά - Vizantijskij Vremennik*» (= VV) 1 (1894) 259-260 (= σχετικὰ μὲ τὴν ἰδρυσὴ του), καὶ 456-460 (= διάφορες πληροφορίες καὶ τὸ Καταστατικὸ τοῦ Ἰνστιτούτου)· 2 (1895) 489-492 καὶ 723-725· 3 (1896) 224-225 καὶ 735-736· 4(1897) 303-305 καὶ μετὰ τὴ σελ. 768: *Priloženie k IV tomu Vizantijskago Vremennika* σ. 1-48 (ἀνεξάρτητη σελιδαρίθμηση)· 5 (1898) 354-355· 6 (1899) 293-308· 7 (1900) 574-588 καὶ 588-590.

2. Βλ. E. E. Granstrom, *Grēckie Srednevekove rukopisi v Leningrade*, VV 8 (1956) 194. M. Richard, *Répertoire des bibliothèques et des catalogues des manuscrits grecs*, Παρίσι² 1958, σ. 112 καὶ 135. Ἐξάλλου, γιὰ τὴν ὅλη διοργάνωση τῶν σοβιετικῶν ἀρχείων μετὰ τὸ 1917 βλ. Patricia Kennedy Grimsted, *Archives and Manuscript Repositories in the USSR, Moscow and Leningrad*, Princeton, New Jersey (Princeton University Press) (1972), σ. 23-60.

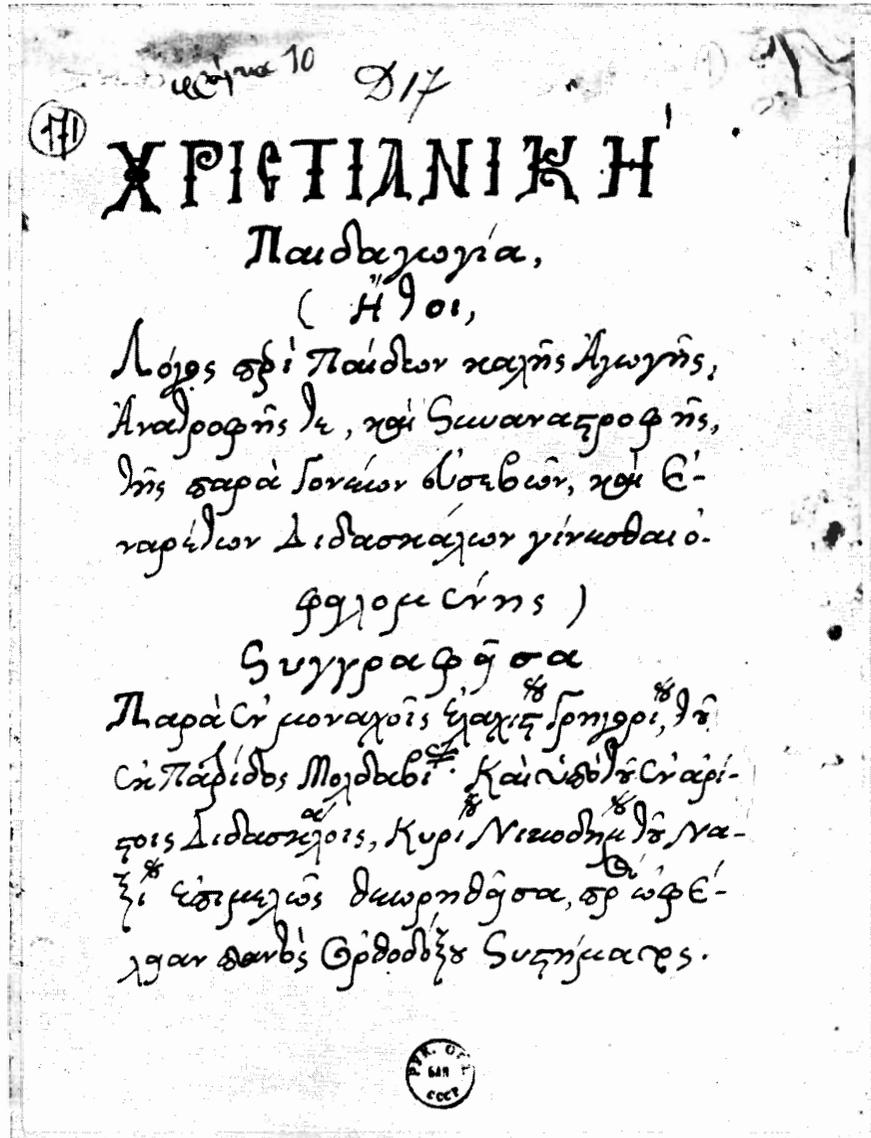
3. Βλ. I. N. Lebedeva, ὁ.π., σ. 3. Ὁ M. Richard (ὁ.π., σ. 112 καὶ 135) ἀναφέρει 195 χειρόγραφα.

4. Εὐχαριστίες ὀφείλονται στοὺς ὑπεύθυνους τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τῆς ΕΣΣΔ τοῦ Λένινγκραντ γιὰ τὴν ἀποστολὴ τοῦ μικροφίλμ.

5. Γιὰ λεπτομέρειες στὴν περιγραφή βλ. I. N. Lebedeva, ὁ.π., σ. 189.

6. I. N. Lebedeva, ὁ.π., σ. 189.

7. IRAIK 14 (1909) 135 καὶ I. N. Lebedeva, ὁ.π., σ. 189.

Εἰκ. 1. Χειρόγραφο RAIK ἀρ. 171, φ. 1

*Γρηγορίου, τοῦ ἑκ Πατρίδος Μολδαβίας.
Καὶ ὑπὸ τοῦ ἐν ἀρίστοις Διδασκάλους,
Κυρίου Νικοδήμου Ναξίου ἐπιμελῶς
θεωρηθεῖσα, πρὸς ὠφέλειαν παντὸς
᾽Ορθοδόξου Συστήματος¹*

- φ.1^v ᾽Επίγραμμα εἰς τὴν βίβλον
διὰ στίχων πολιτικῶν
᾽Η βίβλος αὕτη, πρόκειται Διδασκαλεῖον φίλε!
Γονεῦσι Διδασκάλους τε, καὶ Παιδίους ὁμοῦτε.
᾽Εν ταύτῃ γὰρ διδάσκονται, Γονεῖς πῶς δεῖ παιδεῖαν
Τὰ φίλτατα κατὰ Χριστόν, ὡς Παῦλος παραγγέλλει
Διδάσκαλοι μανθάνουσι, τῷ τρόπῳ δεῖ διδάσκειν
Τοὺς Πρωτοπείρους μαθητάς, ᾽Ορθοδοξίας Πίστιν,
᾽Ἦθеси τοῖς προσήκουσι, χριστιανοῖς ὀυθμίζειν
Λόγους αὐτῶν κινήματα, σχῆμα καὶ πᾶσαν προᾶξιν
Παιδία δὲ τὰ ἄκακα, ἐν ταύτῃ ὀδηγοῦνται,
Καὶ Γράμματα τὰ Ἱερά, μανθάνειν ἐκμυοῦνται
Δι' ὧν σοφίζονται εὐρεῖν, ψυχῆς τὴν σωτηρίαν,
Καὶ μετὰ θάνατον λαβεῖν, οὐρανῶν βασιλείαν.
- φφ. 2-4^v [ἀφιέρωση τοῦ ἔργου]:
᾽Αρχ.: Τῷ δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ
διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν...
Τελ.: ... ᾧ πρέπει πᾶσα δόξα, τιμὴ,
καὶ προσκύνησις, εἰς τοὺς αἰῶνας
τῶν αἰῶνων ᾽Αμήν.
- φφ. 5-20^v [Τὸ 1 κεφ. τοῦ ἔργου]:
᾽Αρχ.: Λόγος περὶ παιδων καλῆς ἀγωγῆς,
ἀνατροφῆς τε, καὶ συναναστροφῆς,
τῆς παρὰ γονέων εὐσεβῶν, καὶ
ἐναρέτων διδασκάλων γίνεσθαι
ὀφειλομένης. Κεφάλαιον, α! ...
Τελ.: ... ὥστε ὁποῦ νὰ διαβάζωσιν ἐλεύθερα
ὀποιον βιβλίον λάβωσιν εἰς τὰς χειρὰς
των.
- φφ. 20^v-27^v [Τὸ 2 κεφ. τοῦ ἔργου]:
᾽Αρχ.: Κεφ. Β'. Περὶ τοῦ, ὅτι τὰ παιδιά, εἰς
μὲν τὴν πρώτην ἡλικίαν, καθ' ἣν ὀνο-

1. Ἡ I. N. L e b e d e v a, ὀ.π., σ. 189, γράφει: «Ἡ Χριστιανικὴ παιδαγωγία (ἦτοι λόγος περὶ παιδων καλῆς ἀγωγῆς, ἀνατροφῆς τε καὶ συναναστροφῆς, τῆς παρὰ γονέων εὐσεβῶν καὶ ἐναρέτων διδασκάλων γίνεσθαι ὀφειλομένης), συγγραφείσα παρὰ ἐν μοναχοῖς ἐλαχίστου Γρηγορίου, τοῦ ἐκ πατρίδος Μολδαβίας, καὶ ὑπὸ ἐν ἀρίστοις διδασκάλους κυρίου Νικοδήμου τοῦ Ναξίου ἐπιμελῶς θεωρηθεῖσα πρὸς ὠφέλειαν παντὸς ὀρθοδόξου συστήματος».

μάζονται παιδιά, πολεμοῦνται ἀπὸ
ἀγνωσίαν καὶ ἀταξίαν· εἰς δὲ τὴν
δευτέραν, καθ' ἣν ὀνομάζονται
παῖδες, πολεμοῦνται ἀπὸ λαιμαργίαν
καὶ ἀκρασίαν γαστροῦς! ...

Τελ.: ... ὅπου εἰσὶν ὁ κλαυθμὸς καὶ βρυγμὸς
τῶν ὀδόντων. Ἰδοῦ, εἶπον ὑμῖν, ὅτι
τοῦτο μόνον ἤρισται.

φ. 27^v-32

[Τὸ 3 κεφ. τοῦ ἔργου]:

Ἄρχ.: Κεφ. γ'. Περὶ τοῦ, ὅτι πάνν ὠφέλιμα εἰσὶ
καὶ τὰ ἐξωθεν σεμνὰ σχήματα καὶ
εὐτακτα ἦθη, καὶ ταχέως φέρουσι
τὸν ἔνδον ἡμῶν ἄνθρωπον εἰς προκοπὴν,
καὶ μίμησιν τῶν παλαιῶν ἐκείνων
ἀγίων Χριστιανῶν...

Τελ.: ... με τὴν πρόπευσαν εὐταξίαν, εὐλάβειαν
καὶ σεμνότητα εἰς τὰ Ἱερὰ ὑμῶν σχολεῖα
προστρέξατε.

φφ. 32-34^v

[Τὸ 4 κεφ. τοῦ ἔργου]:

Ἄρχ.: Κεφ. δ'. Περὶ τοῦ, ὅτι οἱ τοιοῦτοι
διδάσκαλοι, ἔχουσιν ἀκόμη καὶ τριαύτην
τάξιν εἰς τὰ Ἱερὰ αὐτῶν σχολεῖα·
Καί, ποτέ μιν, οἱ σεμνοὶ αὐτῶν
μαθηταί, μαθάνουσι τὰ μαθή-
ματά των· ποτέ δέ, κατ' ἐξοχὴν
τὰς ὑπ' αὐτῶν τὴν εὐσέβειαν· ποτέ
δὲ καὶ σιωπῶντες, ἡσυχάζουσιν
πρὸς ἀνάπαισιν τοῦ νοῦς των...

Τελ.: ... ἔπειτα, πάλιν ποιῶσιν, ὡς
ἀνωτέρω ἐρρέθη.

φφ. 34^v-37

[Τὸ 5 κεφ. τοῦ ἔργου]:

Ἄρχ.: (φφ.34^v-35)

Κεφ. ε'. Περὶ τοῦ, ὅτι τὰ παιδιά,
διὰ τὸ νεαρὸν τῆς ἡλικίας των σκιρτῶσι.
καὶ ἀγαπῶσιν, ἢ νὰ παίζωσιν,
ἢ νὰ τραγουδῶσιν. Ὅθεν, διὰ νὰ
μὴν ἐμπέσωσιν ἐκ τούτου εἰς ἀταξίαν,
οἱ καλοὶ διδάσκαλοι, μεταχειρίζονται
πρὸς αὐτὰ κάποιος ῥῆδὰς πνευματικῆς·
καὶ οὕτως, ἀναπληροῦντες τὸν πόθον
των, ἐν ταυτῷ ἀποκοιμίζουσι καὶ
τὸν κόπον των, καὶ τὴν ἀταξίαν των...

Τελ.: ... καὶ οὕτω γίνεται ἀπόλυσις.

φφ. 37-39

[Τὸ 6 κεφ. τοῦ ἔργου]:

Ἄρχ.: Κεφ. στ'. Περὶ τοῦ, ὅτι οἱ ἀγαθοὶ διδάσκαλοι, ἔτι ἐξ
ἀπαλῶν ὀνύχων γυμνάζουσι τοὺς ἐαυτῶν μαθητὰς καὶ εἰς κά-

ποια ἔθιμα τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας· καὶ ἐν πρώτοις,
εἰς ποίας ἡμέρας κλίνομεν γόνυ εἰς προσευχὴν, καὶ εἰς ποίας
οὔ. Καὶ πότε τὰ τῶν κεκοιμημένων μνημόσυνα ἐπιτελοῦμεν...

Τελ.: ... καὶ οὕτω γίνεται ἀπόλυσις.

φφ. 39-43

[Τὸ 7 κεφ. τοῦ ἔργου]:

Ἄρχ.: *Κεφ. ζ'. Περὶ τοῦ, ὅτι πάντῳ ὠφέλιμον
εἶναι, καὶ τὰς Κυριακάς, καὶ τὰς ἄλλας
τοῦ χρόνου ἑορτασίμους ἡμέρας,
Δεσποτικάς καὶ Θεομητορικάς, καὶ
ἄλλων ἁγίων μεγάλων, νὰ ἔρχονται
τὰ παιδιά εἰς τὰ σχολεῖα των,
διὰ νὰ κατηχῶνται παρὰ τῶν
διδασκάλων, ἵνα τὸν Θεὸν
δοξολογῶσιν.*

Τελ.: ... ὡς ἀνωτέρω ἐρρέθη. καὶ
γίνεται ἀπόλυσις.

φφ. 43-45^v

[Τὸ 8 κεφ. τοῦ ἔργου]:

Ἄρχ.: (φφ. 43-43^v) *Κεφ. η'. Περὶ τοῦ,
ὅτι, ἀφ' οὗ τὰ παιδιά φθάσωσιν
εἰς τὴν δευτέραν ἡλικίαν, καθ' ἣν
ὀνομάζονται παῖδες, πολεμοῦνται
ἀπὸ λαιμαργίαν καὶ ἀκρᾶσίαν
τῆς γαστρὸς· διὰ τοῦτο οἱ καλοὶ
διδάσκαλοι, προλαμβάνοντες,
κηρύσσουσιν αὐτοῖς τὸ ἀντιφάρμακον
ταύτης, ἤγουν, τὴν ἐγκράτειαν
καὶ νηστείαν· μήποτε ἐξ ἀκρα-
σίας γαστρὸς ἐμπέσωσιν εἰς
ἀκολασίαν ...*

Τελ.: ... καὶ τῷ Χριστῷ πλησιέστερος
καὶ φίλος γίνεται.

φφ. 45^v-56^v

[Τὸ 9 κεφ. τοῦ ἔργου]:

Ἄρχ.: (φφ. 45^v-46) *Κεφ. θ'. Περὶ τοῦ, ὅτι
ἀφ' οὗ οἱ παῖδες ἔξωθεν καλῶς
ἀποστηθίσωσι τὰ περὶ τῆς χριστιανικῆς
πίστεως ὀρθήντα Κατηχητικὰ βιβλία,
ἔτι δὲ καὶ τοὺς Δαβιδικοὺς ψαλμούς,
καὶ ἐντελῶς γυμνασθῶσι, καὶ μάθωσι
πάντα ἐκεῖνα, ὅπου ἀνωτέρω
ἐρρέθησαν· τότε οἱ εὐσεβεῖς γονεῖς
των ἔρχονται καὶ τὰ παραλαμβάνουσιν
ἐκ τῶν χειρῶν τῶν διδασκάλων
των. Πρὶν δὲ τὰ παραλάβωσιν,
ὁ καθ' εἰς διδάσκαλος ἐν τῷ
αὐτοῦ σχολεῖῳ κατηχεῖ καὶ διατίθεται*

ἐντολὰς τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς...

Τελ.: ... Ἄμην. «Ἄνθρωποι ἄφρονες, οὐ γινώσκονται καὶ ἀσύνετος, οὐ συνήσει ταῦτα»¹.

φφ. 57-58 Ἄρχ.: Τροπάρια ὠφέλιμα, ψαλλόμενα, εἰ δυνατόν, καθ' ἑκάστην ὑπὸ τῶν παιδῶν ἐν τοῖς σχολείοις αὐτῶν ...

Τελ.: ... ὅταν κωθῆ δια τάχους ὡς πῦρ ὁ θυμὸς αὐτοῦ.

Ἡ ἀρχική παρατήρησή μας νομίζω ὅτι πρέπει νὰ γίνη γιὰ τὰ πρόσωπα τῶν συγγραφέων. Βασικὰ δὲν γνωρίζουμε περισσότερα πράγματα γιὰ τὸν μοναχὸ Γρηγόριο, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι κατάγειται ἀπὸ τὴ Μολδαβία². Γνωρίζουμε ὅμως πολλὰ γιὰ τὸν δεύτερο ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς, τὸν Νικόδημο ἀπὸ τὴ Νάξο. Εἶναι ὁ Ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἄγιορείτης (1749-1809)³. Μέχρι σήμερα ὅμως, ἀπ' ὅσο γνωρίζουμε, κανεὶς ἀπ' ὅσους ἀσχολήθηκαν μὲ τὴν προσωπικότητα τοῦ Ἁγίου Νικοδήμου τοῦ Ἄγιορείτου δὲν ἀναφέρθηκε καὶ στὸ χειρόγραφο ΡΑΙΚ ἀρ. 171. Ἄξιοσημείωτο εἶναι ὅτι ὁ Γρηγόριος ἀναφέρεται ὡς *μοναχὸς* καὶ ὁ Νικόδημος ὡς *διδάσκαλος*. Ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ ἐξέταση τοῦ χειρογράφου δὲν μποροῦμε νὰ γνωρίσουμε σὲ τί ἀκριβῶς ἐγκεῖται ἡ συμβολὴ τοῦ Ἁγίου Νικοδήμου τοῦ Ἄγιορείτου, ἀλλὰ πρέπει νομίζουμε νὰ ἀρκεσθοῦμε στὴ φράση ... *ἐπιμελῶς θεωρηθεῖσα...*

Ἄλλη βασικὴ παρατήρησή μας εἶναι στὸ περιεχόμενο τοῦ χειρογράφου. Βέβαια πρόκειται γιὰ ἔργο παιδαγωγικοῦ περιεχομένου, ὅπου ἀπὸ τὴν πρώτη ὡς τὴν τελευταία σελίδα κυριαρχοῦν οἱ θρησκευτικὲς παιδαγωγικὲς ἀντιλήψεις⁴. Ἐκεῖνο ὅμως ποῦ θὰ εἶχε νὰ παρατηρήσῃ ὁ ἐρευνητὴς στὸ περιεχόμενο τοῦ χειρογράφου εἶναι κυρίως οἱ δοξασίες τῶν Κολλυβάδων. Καὶ αὐτὴ νομίζουμε εἶναι ἡ βασικὴ σημασία τὴν ὁποία ἔχει τὸ χειρόγραφο ΡΑΙΚ ἀρ. 171. Τὸ παιδαγωγικὸ αὐτὸ ἔργο: *Χριστιανικὴ παιδαγωγία*, γραμμéνο ἀπὸ δύο μοναχοὺς τοῦ κύκλου τῶν Κολλυβάδων, περιέχει γιὰ παιδιὰ τὶς ἰδέες τῶν Κολλυβάδων. Ἡ πρώτη θέση τῶν Κολλυβάδων στὸ ζήτημα τῆς γονυκλισίας καὶ τὰ μνημόσυνα ἀναφέρεται στὸ 6 κεφ. τοῦ ἔργου (φφ. 37-39) καὶ ἡ δευτέρα στὸ ζήτημα τῆς συχνῆς Θείας Κοινωνίας στὸ 8 κεφ. τοῦ ἔργου (φφ. 43-45)⁵.

Τέλος, μὲ τὸ περιεχόμενο αὐτοῦ τοῦ χειρογράφου ἐπιβεβαιώνεται ἀκόμη μιὰ φορὰ ὅτι τὸ κίνημα τῶν Κολλυβάδων εἶχε ἐπεκταθῆ καὶ σ' ἄλλες χώρες τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου⁶.

1. Βλ. «Ἄνθρωποι ἄφρονες οὐ γινώσκονται, καὶ ἀσύνετος οὐ συνήσει ταῦτα» (Ψαλ. 91, 7).

2. Ἴσως εἶναι ὁ κολλυβάς ἱερομόναχος Γρηγόριος ποῦ ἔγραψε ἐπιστολὴ ἀπ' τὸ Βουκουρέστι στὴ Μονὴ Ἰβήρων τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Βλ. τὸ κείμενο τῆς ἐπιστολῆς στὸν Κωδ. τῆς Μονῆς Κουτλουμουσίου ἀρ. 530, φφ. 255-275.

3. Προβλ. Κ. Κ. Παπουλίδης, Nicodème L'Hagiorite (1749-1809), «Θεολογία», 37 (1966) 294-313, 390-415, 575-590 καὶ 38 (1967) 95-118, 301-313· τοῦ Ἰδίου, Περίπτωσις πνευματικῆς ἐπιδράσεως τοῦ Ἁγίου Ὁρους εἰς τὸν Βαλκανικὸν χῶρον τὸν 18 αἰ., «Μακεδονικά» 9 (1969) 278-298.

4. Πρβλ. στὸ φ. 45^v τὴ φράση: «... ἀποστηθίσωσι τὰ περὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ῥηθέντα Κατηχητικὰ βιβλία, ἔτι δὲ καὶ τοὺς Δαβιδικοὺς ψαλμοὺς...».

5. Βλ. κυρίως Χ. Σ. Τζώγα, Ἡ περὶ μνημοσύνων ἐρις ἐν Ἁγίῳ Ὁρει κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα, Θεσσαλονίκη 1969, Κ. Κ. Παπουλίδης, Τὸ κίνημα τῶν Κολλυβάδων, Ἀθήνα 1971.

6. Γιὰ περισσότερα βλ. Κ. Κ. Παπουλίδης, Περίπτωσις πνευματικῆς ἐπιδράσεως τοῦ Ἁγίου Ὁρους εἰς τὸν βαλκανικὸν χῶρον τὸν 18. αἰ., ἔ.ἀ., σ. 278-298.

‘Ο μοναχός Γρηγόριος¹ βέβαια μπορεί να ζούσε στο Άγιον Όρος, στην πατρίδα του ή ακόμη και στην Κωνσταντινούπολη, αλλά και το γεγονός ότι το χειρόγραφο αγοράστηκε το 1906 απ’ τους Ρώσους, που ήταν στο Ρωσικό Αρχαιολογικό Ίνστιτούτο Κωνσταντινουπόλεως άποδεικνύει ακόμη μιá φορά ότι κολλυβαδικά κείμενα κυκλοφορούσαν έξω από το Άγιον Όρος².

Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Κ. ΠΑΠΟΥΛΙΔΗΣ

ΕΝΑ ΦΙΡΜΑΝΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ
ΤΗΣ ΜΠΑΛΑΦΤΣΑΣ (ΚΟΛΧΙΚΟ) ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Τò φερμάνι που δημοσιεύω παρακάτω³ αναφέρεται στην εκκλησία της Άγίας Παρασκευής του χωριού Μπαλάφτσα, τώρα Κολχικό, τής επαρχίας Λαγκαδά του νομού Θεσσαλονίκης. Είναι μιá διαμαρτυρία των κατοίκων του χωριού μέσω του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης σχετικά με τις συνηθισμένες καταπατήσεις εκκλησιών από τούρκους στρατιωτικούς.

‘Η όρθη όνομασία του χωριού είναι αυτή που αναφέρεται στο φερμάνι «Μπαλιφτσός». Έτσι αποκαλούνταν και από τους κατοίκους των γύρω χωριών, Λαγκαδά, Σωχού, Όσσας, Προφήτη, Λητής. Τò όνομα «Μπαλάφτσα» επικράτησε μετά την άπελευθέρωση του 1912.

Τò φερμάνι που εκδόθηκε από τò σουλτάνο Μαχμούτ Β΄ (1808-1839) άπαγορεύει τις επεμβάσεις και τις βιαιοπραγίες των κρατικών όργάνων στις εκκλησίες και είναι στοιχείο χρήσιμο στην έρευνα των προνομίων.

Τò φερμάνι είναι πρωτότυπο (βλ. εικ. 1). Είναι γραμμένο με μαύρη μελάνη σε χαρτί διαστάσεων 0,54 × 0,77μ. Διατηρείται σε άρκετά καλή κατάσταση. Μόνο σε τρία σημεία που διπλώνει είναι φαγωμένο. Στην πίσω επιφάνεια, στην άρχή, έχει σημείωση δυσανάγνωστη. Πιό κάτω με άλλη γραφή γράφει: «Φερμάνι Έρου Νου Άγίας Παρασκευής Μπαλάφτσας νυν Κολχικού». Στη μέση έχει την ύπογραφή άξιωματούχου.

Μαχμούτ, γιός του Άβδούλ Χαμίτ⁴, πάντοτε νικητής.

‘Ο ένδοξότατος των μουσουλμάνων κριτών, ό κάλλιστος των μονοθεϊστών, τò μεταλλείο σοφίας και όρθολογισμού, αυτός που ύψώνει τις σημαίες του έρου νόμου και τής θρησκείας, ό κληρονόμος των γνώσεων των προφητών και των άπεσταλμένων του Θεού, αυτός που του άνήκει ή μεγάλη εδσπλαχνία του άρωγού Βασιλιά, ό κύριός μας, ό καθής τής Θεσσαλονίκης, άς άξήθουν όί άρετές του.

Μόλις φτάση ή άτοκρατορική ύψηλή γραφή, άς γίνη γνωστό ότι⁵... ή σύνοδος των μητροπολιτών που διαμένει στην ευδαίμονα πρωτεύουσά μου υπέβαλε στο άτοκρατορικό μου Ντιβάνι αίτηση σφραγισμένη. Τò περιεχόμενό της κάνει γνωστά τά έξής: σύμφωνα

1. Πρβλ. στο φ. 1: «...έκ πατρίδος Μολδαβίας...»

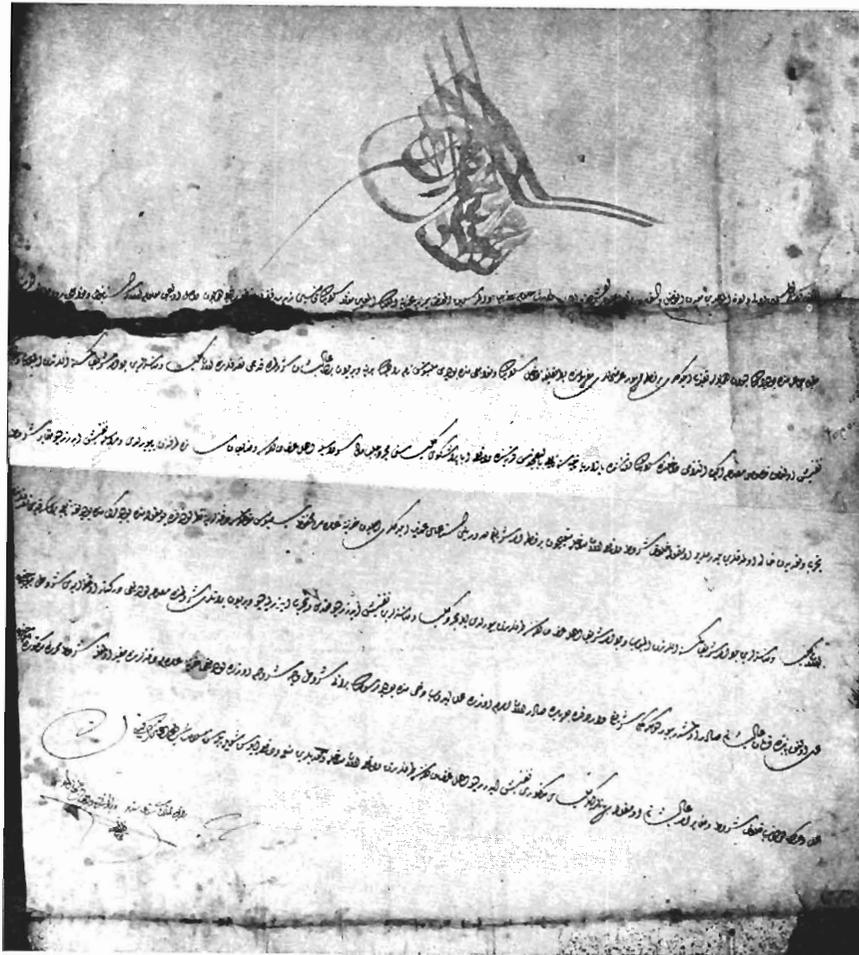
2. Για περισσότερα βλ. Κ. Κ. Παπ ο υ λ ί δ η, Τò κίνημα των Κολλυβάδων, έ.ά., σ. 84-94.

3. Τò φερμάνι, που τò έχω καταθέσει στο Άρχείο χειρογράφων τής Έταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, τò έχει μεταφράσει ό Διευθυντής του Ίστορικού Άρχείου Μακεδονίας κ. Βασίλης Δημητριάδης, τόν όποιο ευχαριστώ θερμά και από δώ.

4. Μαχμούτ Β΄ 1223(1808)-1255(1839).

5. Τò κείμενο κατεστραμμένο.

μέ τὸ ὕψηλὸ μπεράτι ποὺ εἶχε δοθῆ στὰ χέρια τοῦ μητροπολίτη Θεσσαλονίκης καὶ περιχώρων, μοναχοῦ ὀνόματι Μελετίου, ὑπαγομένου στὸ Πατριαρχεῖο, καθορίζεται ὡρτὰ νὰ μὴν παίρνη κανεῖς χωρὶς τιμημένο διάταγμα ἀπὸ τὰ χέρια του τὶς ἐκκλησίες καὶ τὰ μοναστήρια ποὺ ἀπὸ παλιὰ ἔχει στὴν κατοχὴ του, καὶ νὰ μὴν τὶς ἐπιθεωρῆ χωρὶς τιμημένο διάταγμα.

Εἰκ. 1. Τὸ πρωτότυπο τοῦ φερμανίου

Ἀντίθετα ὅμως πρὸς τὶς διατάξεις, ἡ ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς ποὺ βρίσκεται στὸ χωριὸ Βαλῖφος, ὑποκείμενο στὸ δήμ¹ Παζαριά τοῦ Καζᾶ Θεσσαλονίκης καὶ βρίσκεται μέσα στὴν δικαιοδοσία του, δὲν εἶναι ἀπαλλαγμένη ἀπὸ καταπιέσεις καὶ βιαιοπραγίες ἐκ μέρους κρατικῶν ὀργάνων καὶ ἄλλων ἀξιωματούχων (ποὺ ἐνεργοῦν) ἀπὸ ἀπλή πλεονεξία λέ-

1. Τουρκικὰ «Ναχιγιέ».

γοντας «έκτελοῦμε επιθεώρηση με μπουγιουρουλντί¹ και έπειτα από αλληλογραφία» γι' αυτό ζήτησε την έκδοση ύψηλης μου διαταγής για ν' απαγορευθῆ ἡ επέμβαση, πού συμβαίνει αντίθετα με τις διατάξεις πάνω στο ζήτημα αυτό. Για τὸ λόγο αὐτό: έπειτα από τὴν εξέλεξη τῶν κατ' ἀποκοπή² βιβλίων τῶν επισκόπων, πού φυλλάγονται στο αὐτοκρατορικό μου θησαυροφυλάκιο, και μετά τὴν ἀνάγνωση στο περιθώριο ὅτι περιλαμβάνεται στις διατάξεις τῶν μπερατιῶν πού ἔχουν δοθῆ, τίς ἐκκλησίες και τὰ μοναστήρια πού ἔχουν ἐπικυρωθῆ με παλιό μπεράτι ὅτι βρίσκονται στή δικαιοδοσία τῶν μητροπολιτῶν κανείς νά μὴν τίς παίρνη χωρίς ὑψηλή διαταγή ἀπό τὰ χέρια του και κανένα ἀπό τὰ κρατικά ὄργανα χωρίς ὑψηλή διαταγή νά μὴν τίς καταπατῆ ἢ βιαιοπραγῆ λέγοντας «έκτελοῦμε ἀπλῶς ἐπιθεώρηση τῶν ἐκκλησιῶν και τῶν μοναστηριῶν με μπουγιουρουλντί», τώρα ἐξεδόθη ὑψηλό μου φερμάνι νά ἐνεργῆται σύμφωνα με τίς διατάξεις· διέταξα μόλις φτάση τὸ τιμημένο μου διάταγμα, νά ἐνεργῆς πάνω στο ζήτημα αὐτό σύμφωνα με τὴ διαταγή μου πού ἔχει ἐκδοθῆ. 'Επειδὴ στὰ τεφτέρια τοῦ αὐτοκρατορικοῦ μου θησαυροφυλακίου δηλώνονται σύμφωνα με τὸν τρόπο πού ἀναφέρθηκε παραπάνω οἱ διατάξεις τοῦ μπερατιοῦ γιὰ τὸν παραπάνω ἀναφερόμενο μητροπολίτη, σύμφωνα με τίς παραπάνω ἀναγραφόμενες διατάξεις νά ἐνεργῆς και νά κινῆσαι πάνω στο ζήτημα αὐτό νά ἀπαγορευῆς και νά ἐμποδίζης τίς ἐπεμβάσεις και βιαιοπραγίες πού συμβαίνουν ἐκ μέρους τῶν κρατικῶν ὀργάνων, με τίς δικαιολογίες, ὅτι ἐκτελοῦν ἐπιθεώρηση τῆς παραπάνω ἐκκλησίας, ἀντίθετα με τίς διατάξεις και ἀντίθετα με τὴν ὑψηλή μου διαταγή. Αὐτὰ νά ἔχης ὑπόψη νά πιστεῦς στο τιμημένο μου σύμβολο.

Γράφτηκε τὴν δέκατη τρίτη μέρα τοῦ ἔνδοξου μήνα Ζιλχιτζέ τοῦ ἔτους 1249³.

Στὴν ἔδρα τῆς Κωνσταντινούπολης.

Με τὸ παραπάνω φερμάνι διαπιστώνονται:

'Η παραχώρηση προνομίων στὴν ἐκκλησία, πού δὲν ἦταν ἄλλα ἀπὸ τὸ «ἀφορολόγητον», τὸ «ἀδειάσειστον» και τὸ ἀπαραβίαστον⁴. Τὰ προνόμια αὐτὰ παραχωροῦνταν και στοὺς μητροπολίτες με ἐπίσημα ἔγγραφα, βεράτια.

Τὸ φερμάνι εἶναι κι ἓνα στοιχείο στὴν εξέλιξη τῶν προνομίων, ἂν δηλαδὴ αὐξήθηκαν ἢ μειώθηκαν στο πέρασμα τοῦ χρόνου ἢ στὴν ἔκρηξη τῆς ἐπανάστασης.

Τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι τὰ προνόμια διατηρήθηκαν, ὅπως δόθηκαν ἀρχικά με τὴν ἄνοδο τοῦ Γενναδίου στὸν πατριαρχικὸ θρόνο.

Παρ' ὅλα τὰ προνόμια ὅμως οἱ καταπιέσεις και οἱ βιαιοπραγίες τῶν κρατικῶν ὀργάνων και τῶν ἄλλων ἀξιωματούχων με τὸ πρόσχημα τῆς ἐπιθεώρησης ἦταν φαινόμενο συχνὸ στὰ τετρακόσια χρόνια τῆς σκλαβιάς. Οἱ αὐθαιρέσεις ᾔθησαν πολλοὺς Χριστιανοὺς στὸν ἐξισλαμισμὸ και τὴν ἐκκλησία σὲ συνεργασία με τὸν δυνάστη γιὰ τὴ σωτηρία τῶν Χριστιανῶν και τῆς ὀρθόδοξης πίστεως.

Στὸ φερμάνι ἢ σύνοδος τῶν μητροπολιτῶν τῆς Κωνσταντινούπολης ὕστερα ἀπὸ συνεννόηση με τὸ σουλτάνο πετυχαίνει τὴν έκδοση βερατιοῦ γιὰ τὴν ἐκκλησία τῆς 'Αγίας Παρασκευῆς τοῦ χωριοῦ Μπαλάφτσα.

ΝΙΚΟΣ Β. ΚΟΣΜΑΣ

1. Διαταγή πού ἐκδίδεται ἀπὸ ἓνα μπεηλέρμπεη.

2. Τουρκικά «Μουκατα'ά».

3. 12 'Απριλίου 1834.

4. Βλ. Σφραντζῆς, ἔκδ. Βόννης, σ. 308, Νικ. Τωμαδάκης, Περί ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453). Συναγωγή κειμένων μετὰ προλόγων και βιογραφικῶν μελετημάτων περὶ τῶν τεσσάρων ἱστοριογράφων, 'Αθήναι 1953, σ. 156-157 και 162-163, L. Petit - X. A. Sideridès - M. Jugie, Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου ἅπαντα τὰ εὑρισκόμενα, Paris 1928-1937, τ. 4, σ. 266.

ΠΙΧΑΛΑΙΝΩ, ΧΑΛΕΠΩΝΩ

Τὸ ρ. *πιχαλαίνω* τὸ χρησιμοποιοῦν στὰ χωριά Πεντάπολη καὶ Χρυσὸ τῶν Σερρών μετὰ τὴ σημασία τοῦ «χαλαρώνω, βαραίνω ἀπὸ τὴ νύστα ἢ τὴν κούραση». Εἶναι φανερὸ πὼς ἔχουμε νὰ κάνουμε μετὰ τὸ ἀρχαῖο ρ. *ἀποχαλῶ* πού, γιὰ νὰ φτάσει στὴ μορφή μετὰ τὴν ὁποία τὸ συναντοῦμε στὰ ιδιώματα τῶν χωριῶν πού ἀναφέραμε, ἀκολούθησε τὴν ἐξέλιξη φωνητικὴ ἐξέλιξη: *ἀποχαλῶ* > **ἀποχαλαίνω* (πρβλ. *ἀποχαλάνω*¹) > **πιχαλαίνω*². Ἡ σημασιολογικὴ συγγένεια μετὰ τὸ ἀρχαῖο ρ. *ἀποχαλῶ* [< ἀπό + χαλῶ (= χαλαρώνω)] εἶναι τόσο φανερὴ, πού κάθε προσπάθεια γιὰ παραπέρα διασάφηση εἶναι, νομίζω, περιττή.

Χαλεπώνω: τὸ ρῆμα αὐτό, πού τὸ συναντοῦμε μετὰ τὴν μορφή *χαλεπών-νει* (Κάρπαθος³), *χαλιπώνου* (Σιάτιστα⁴, Γέρμα Καστοριάς⁵, Πυλαία Θεσ/νίκης, Πεντάπολη Σερρών), *χαλ'πώνου* (Γαλάτιστα Χαλκιδικῆς⁶) καὶ *χαλ'πώνει*⁷ (Λευκάδα), ἔχει τὴν ἀκόλουθη σημασία: 1) χάνω τὴ θερμότητα (γιὰ φαγητὸ) ἢ τὴ φλόγωση (γιὰ πρήξιμο), 2) χαμηλώνω, ἐλαττώνω, 3) κοντεύω νὰ σβῆσω, 4) σουρουπώνει καὶ 5) γαληνεύει. Ἔτσι, ἐνῶ μετὰ πρώτη ματιὰ φαίνεται παράγωγο ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο ἐπίθετο *χαλεπός*, οἱ σημασίες μετὰ τὴν ὁποία εἶναι γνωστὸ στὰ διάφορα ιδιώματα ἀποκλείουν κάθε ἐτυμολογικὴ σχέση ἀνάμεσα στὴν ἑξέλιξη.

Ἡ ἄγ. Τσοπανάκης⁸, πού, ὅπως φαίνεται, εἶχε ὑπόψη τοῦ μόνο τὴ σημασία «κοντεύω νὰ σβῆσω», ἐπισήμανε τὴ δυσκολία πού παρουσιάζει ἡ παραγωγή τῆς λέξης ἀπὸ τὸ *χαλεπός*, καὶ ἐτυμολόγησε τὴ λέξη ἀπὸ τὸ *χαμηλώνω* > *χαμπλώνω* > *χαμπιλώνω* > *χαλιπώνω* > *χαλιπώνω*. Ὁ Β. Καλογεράς⁹ δέχεται τὴν ἐξέλιξη: *χαλεπός* + κατάλ. -*ω* > *χαλεπώ* > *χαλεπώνω* > *χαλιπώνω*. Ὁ Ν. Ἀνδριώτης φαίνεται ὅτι δέχεται κι αὐτὸς τὸ *χαλεπός* ὡς ἐτυμολογικὸ ρ., γιὰ τὸ «Lexikon der Archaismen» τὰ ἐξετάζει στὸ ἴδιο λῆμμα.

Ἡ λέξη μας πρέπει νὰ ἀνάγεται στὸ ρ. **ἀπολοχώνω*, σύνθετο ἀπὸ τὴν πρόθεση ἀπὸ καὶ τὸ οὐσ. *λόχη*¹⁰ (πρβλ. *ἀπολοχάζω* καὶ *ἀπολοχαίνω* πού, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ τὸ Ἱστορικὸ Λεξικὸ τῆς Ἀκαδημίας, σημαίνουν: «ἐπὶ φαγητοῦ, ἀποβάλλω τὴν λόχη, τὴν φλόγα, τὴν θερμότητα, ἀποψύχομαι ὀλίγον 2) Μεταφ. ἐπὶ τραύματος, ἀποστήματος κττ. ἀποβάλλω τὴν φλόγωση»). Φωνητικὰ εἶχαμε τὴν ἀκόλουθη ἐξέλιξη: **ἀπολοχώνω* > **ἀπολαχώνω* (πρβλ. *ἀπολοχαίνω* > *ἀπολαχαίνω*¹¹) > **ἀπελαχώνω* > **πελαχώνω* (πρβλ. *ἀποστένω* > **πεστέν-νουμαι*)¹² > *χαλεπώνω*, μετὰ ἀντιμετάθεση (πρβλ. *λιχμάζω* > *χαλιμάζω*, «Ἀθηνᾶ» 45, σ. 354). Ὁ τύπος *χαλιπώνω* μπορεῖ νὰ προῆλθε ἀπὸ τὸ *χαλεπώνω* μετὰ κώφωση τοῦ *ε* ἢ κατευθείαν ἀπὸ τὸ **ἀπολαχώνω* > **ἀπελαχώνω* > **πιλαχώνω* (πρβλ. *ἀποκοιμίζω* > *πικ'μίζω*)¹³ > *χαλιπώνω* μετὰ ἀντιμετάθεση.

Ἡ ἐτυμολογία αὐτή, πού δὲν παρουσιάζει φωνητικὴς δυσκολίες, ἐξηγεῖ ἄνετα ὅλες τὴς σημασιολογικὲς ἀποχρώσεις τοῦ ρ. Ἔτσι, ξέρουμε πὼς ἡ φωτιά κοντεύει νὰ σβῆσει, ὅταν

1. Ἱστορ. Λεξ. Ἀκαδ., τ. Β', σ. 626.

2. Πρβλ. *ἀποκοιμίζω* > *πικ'μίζω*, στὴν Πεντάπολη Σερρών.

3. Ν. Ανδριώτης, *Lexikon der Archaismen in neugriechischen Dialekten*, Wien 1974.

4. Ν. Ανδριώτης, ὁ.π.

5. Χρ. Γεωργίου, *Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα Γέρμα Καστοριάς*, Θεσσαλονίκη 1962.

6. Β. Καλογεράς, *Χρονικά τῆς Χαλκιδικῆς*, τεύχ. 4, σ. 248.

7. Ν. Ανδριώτης, ὁ.π.

8. Ἄγ. Τσοπανάκης, *Διαλεκτικὰ Μακεδονίας*, «Μακεδονικά» 5 (1961-1963) 457.

9. Β. Καλογεράς, ὁ.π.

10. Ν. Ανδριώτης, ὁ.π.

11. Ἱστορ. Λεξ. Ἀκαδ., τ. Β', σ. 516.

12. Ὁ.π., τ. Β', σ. 587.

13. Στὴν Πεντάπολη Σερρών.

χάσει τὴ *λόχη*, πὼς σουρουπώνει, ὅταν ὁ ἥλιος χάσει τὴ *λόχη* του, πὼς ὁ πόνος καλμάρει, ὅταν σταματοῦν οἱ *λοχιές* (= σουγλιές, ἀπὸ τὸ ρ. *λοχεύω*) καὶ πὼς, ὅπως ὁ πόνος, ἔτσι καὶ ὁ καιρὸς γαληνεύει.

Τὸ ρ. *χαλεπώνω*¹, πὸς τὸ συναντοῦμε στὰ Φάρασα μὲ τὴ σημασία τοῦ «πτυχώνω, διπλώνω», εἶναι μᾶλλον ἄσχετο ἐτυμολογικὰ μὲ τὴ λέξη πὸς ἐξετάζουμε καὶ θὰ πρέπει νὰ τὸ θεωρήσουμε παράγωγο τοῦ ἐπίθ. *χαλεπός*. Μιὰ ὑπόθεση, πὸς θὰ γεφύρωνε τὸ σημασιολογικὸ χάσμα πὸς χωρίζει τὶς δυὸ λέξεις, εἶναι νὰ δεχτοῦμε πὼς τὸ ρ. *χαλεπώνω* ἀπὸ τὴν ἀ-μάρτυρη σημασία τοῦ στεναχωρῶ, τσακίζω ψυχικὰ, μετέπεσε στὴ σημασία τοῦ διπλώνω. Ἡ ὑπόθεση εἶναι σίγουρα τολμηρὴ, μὰ καμιὰ φορά, τὰ σημασιολογικὰ ἄλλατα τῶν λέξεων εἶναι πιὸ τολμηρά.

Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν

ΧΡΗΣΤΟΣ ΤΖΙΤΖΙΛΗΣ

1. Ν. Ἄνδριώτη, Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῶν Φαράσων, Ἀθήνα 1948, σ. 58